

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Enkele nieuwe ideeën over de ontstaanscontext van Jacob van Deventers stadsplattegronden = Some new ideas about the genesis of Jacob van Deventer's town plans

Vannieuwenhuyze, B.

Publication date

2019

Document Version

Final published version

Published in

Caert-thresoor

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Vannieuwenhuyze, B. (2019). Enkele nieuwe ideeën over de ontstaanscontext van Jacob van Deventers stadsplattegronden = Some new ideas about the genesis of Jacob van Deventer's town plans. *Caert-thresoor*, 38(2), 4-13.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (<https://dare.uva.nl>)

Enkele nieuwe ideeën over de ontstaanscontext van Jacob van Deventers stadsplattegronden

Some new ideas about the genesis of Jacob van Deventer's town plans

Jacob van Deventer (ca. 1500-1575) maakte halverwege de zestiende eeuw plattegronden van minstens 226 steden uit de Lage Landen, volgens sommigen 'een prestatie uniek in haar soort'.¹ De vorig jaar verschenen *Stedenatlas Jacob van Deventer*, waarin al die stadsplattegronden voor het eerst samen werden gepubliceerd,² bood de gelegenheid om de kennis over leven en werk van deze 'vader van de Nederlandse kartografie' bijeen te brengen, te evalueren en uit te breiden. In dit artikel worden de voornaamste nieuwe ideeën over de ontstaanscontext van de stadsplattegronden samengevat.

In the mid-sixteenth century Jacob van Deventer (c. 1500-1575) produced plans of at least 226 towns in the Low Countries, which must have been a 'unique achievement' according to the map historian Van 't Hoff.¹ The publication of the *Stedenatlas Jacob van Deventer* ('Jacob van Deventer's Town Atlas') last year, in which all plans were published together for the first time,² offered the opportunity to gather, evaluate and expand the knowledge about Van Deventer's life and work. This article summarizes some of the new ideas about the context in which these town plans were realized.

Hiaten en clichés

Uiteraard is aan het leven en werk van Jacob van Deventer al de nodige aandacht besteed. Van 't Hoff publiceerde in 1953 een biografie,³ de meerbladige wandkaarten van Van Deventers gewestkaarten en zijn Nederlandse, Luxemburgse en Duitse stadsplattegronden werden in een wetenschappelijk verantwoorde facsimile uitgegeven⁴ en eind 2017 werd aan de Katholieke Universiteit Leuven een proefschrift over de Belgische en Franse stadsplattegronden verdedigd.⁵ Toch wordt ook vaak benadrukt dat er nog veel hiaten in de kennis over Van Deventers leven en werk bestaan en dat de bronnen daarover uiterst beperkt zijn. Het gevolg daarvan is dat er in de historiografie een aantal hardnekkige clichés de ronde doen, met name over de ontstaanscontext van zijn indrukwekkende reeks stadsplattegronden.

Jacob van Deventers stadsplattegronden zijn papieren manuscriptkaarten van steden en hun omgeving. De gekarteerde steden maken op een enkele uitzondering na deel uit van de Habsburgse Nederlanden, een reeks gewesten in het huidige Nederland, België, Luxemburg, Noord-Frankrijk en uiterste westen van Duitsland

Gaps and clichés

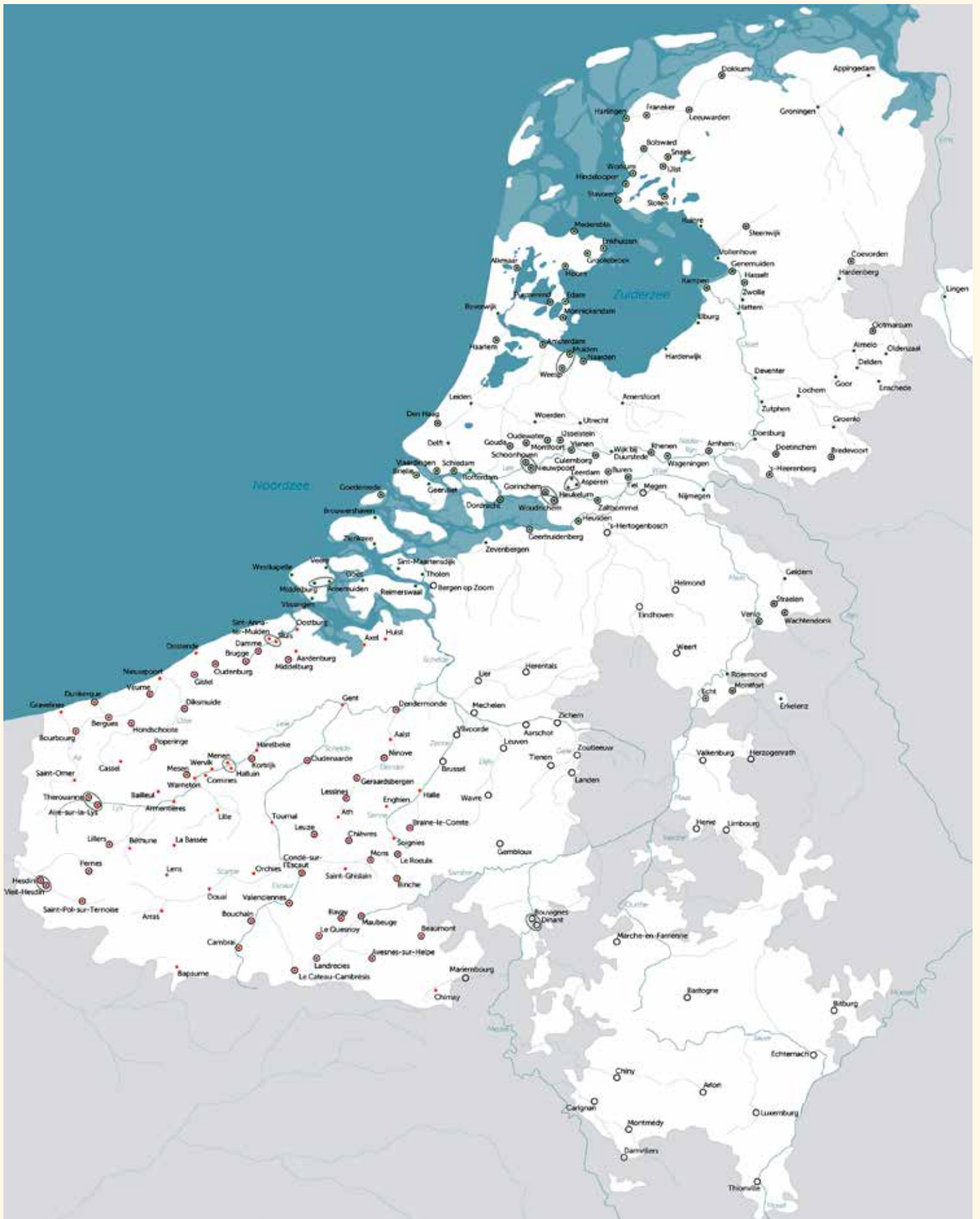
Ample attention has, logically, been paid to the life and work of Jacob van Deventer, who is sometimes entitled the 'father of Dutch cartography'. Van 't Hoff published his biography in 1953³; the multi-leaf sheets of Van Deventer's provincial wall maps and his Dutch, Luxembourg and German town plans were published in a scientifically justified facsimile⁴; and, in 2017, a dissertation on his 'Belgian' and 'French' town plans was defended.⁵ However, scholars also often emphasize that there are still many gaps in the knowledge about Van Deventer's life and work and that relevant textual sources are extremely limited. Consequently, a number of persistent clichés are circulating in historiography, in particular about the genesis of his impressive series of town plans.

Jacob van Deventer's town plans are paper manuscripts of towns and their immediate surroundings. With a few exceptions the mapped towns were situated in the Habsburg Low Countries: regions in the present-day Netherlands, Belgium, Luxembourg, northern France and the far west of Germany, governed by the

Prof. Dr. B.J. Vannieuwenhuyze is bijzonder hoogleraar historische kartografie aan de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast werkt hij als freelance historicus voor Caldenberga.

Prof. Dr. B.J. Vannieuwenhuyze is professor by special appointment of historical cartography at the University of Amsterdam. He also works as a freelance historian for Caldenberga.

1. Overzichtskaart van Jacobs van Deventers stadsplattegronden, met aanduiding van de bewaarde exemplaren: kaart in atlasvolume II (rode stip), kaart in atlasvolume III (groene stip) en/of losse kaart (zwarte cirkel) (© Yvonne van Mil, Reinout Rutte en Bram Vannieuwenhuijze).

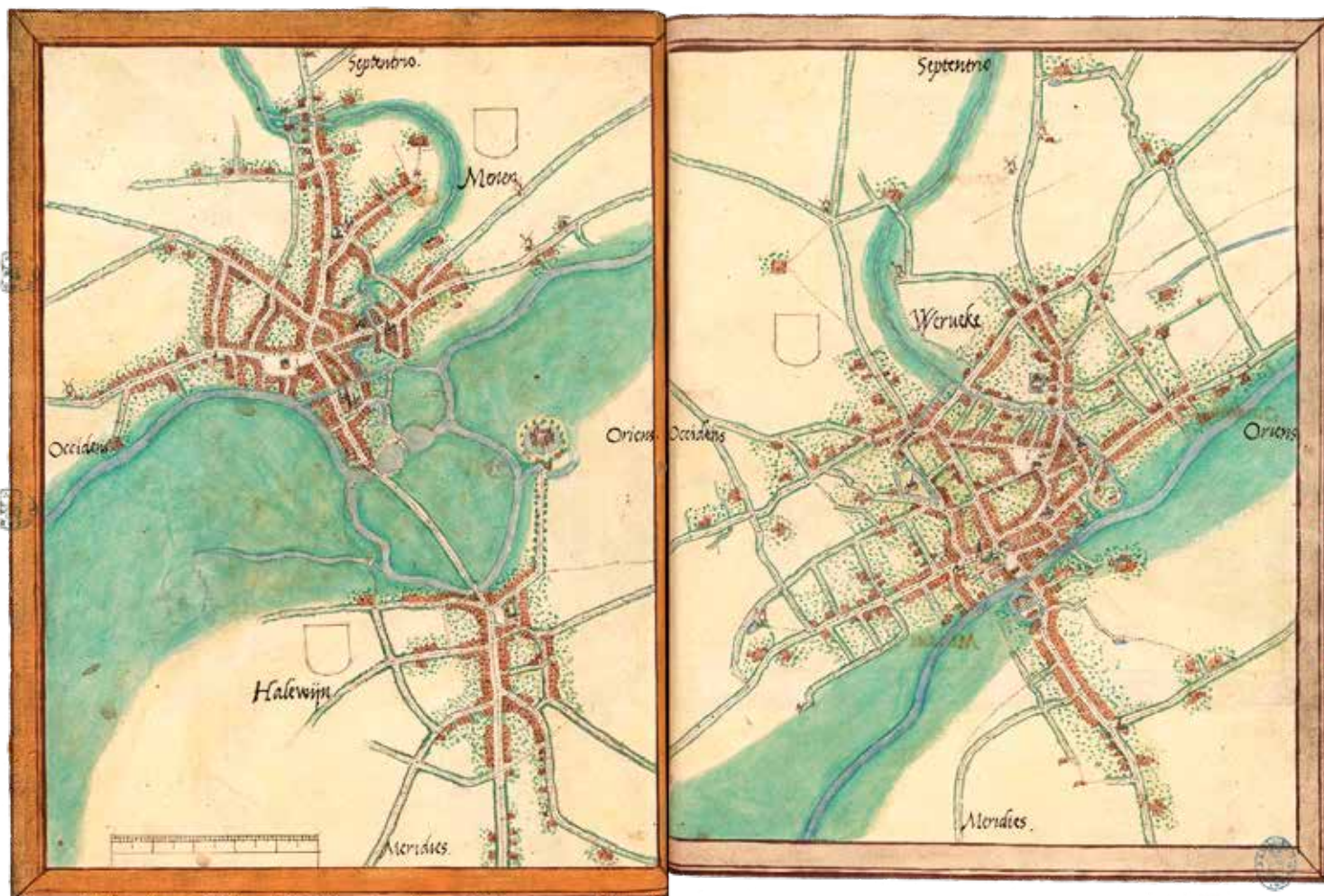
1. Overview map of Jacobs of Deventer's city maps, with indication of the saved copies: map in atlasvolume II (red dot), map in atlasvolume III (green dot) and/or loose map (black circle) (© Yvonne van Mil, Reinout Rutte and Bram Vannieuwenhuijze).

bestuurd door de Spaanse koningen Karel V en Filips II. De collectie bestaat uit twee onderdelen: enerzijds een reeks van 140 losse kaarten, anderzijds een stedenatlas met 182 hoofdkarten en 163 bijkaarten, waarvan twee delen in de Biblioteca Nacional de España te Madrid worden bewaard.⁶ Het derde atlasdeel is verdwenen of verloren gegaan, maar heeft zeker bestaan. In documenten uit 1575 en 1577 is immers expliciet sprake van drie boeken.⁷ Wat er nadien met het atlasdeel is gebeurd, blijft een goed bewaard geheim.

Vele kaarthistorici roemen de collectie stadsplattegronden omwille van hun uniformiteit en nauwkeurigheid. Jacob van Deventers systematische kaarttaal komt terug in de meeste van zijn stadsplattegronden en wijst op een uiterst grondig meet- en karteerproces. Toch zijn er ook duidelijke verschillen: de formaten en de schaal variëren en soms wek Van Deventer af van zijn systematische karteerstijl. Het basissenmerk van de collectie is dan ook 'eenheid in verscheidenheid'. Van Deventer ging ongetwijfeld op systematische wijze tewerk en hield die werkwijze bovendien jarenlang aan. En aan de andere kant was hij ongetwijfeld een uitmuntend landschapslezer, die de landschappelijke eigenheid van de steden én hun onmiddellijke omgeving goed begreep. Hij wist hoe groot en belangrijk steden waren en welke elementen op de kaart moesten worden gezet. Aangezien we moeilijk kunnen aannemen dat hij alle steden door en door kende, moeten lokale contactpersonen, bestuurders of ambtenaren hem rondgeleid en daarop gewezen hebben.

Spanish kings Charles V and Philip II. The collection consists of two parts: a series of 140 loose-leaf maps, and an atlas with 182 main maps and 163 inset maps. This atlas originally consisted of three volumes, two of which are now kept in the Biblioteca Nacional de España in Madrid.⁶ The third volume has disappeared or been lost; but it certainly existed, as documents from 1575 and 1577 explicitly refer to three volumes.⁷ What afterwards happened to the third remains a well-kept secret.

Many map historians praise the Van Deventer town plans for their uniformity and accuracy. His systematic map language has been applied to most of them and points to an extremely systematic measuring and mapping process. Yet some differences may be discerned as well: the size of the sheets and the scale may vary and sometimes Van Deventer deviated from his systematic mapping style. The basic characteristic of the collection may therefore be termed 'unity in diversity'. On the one hand, Van Deventer undoubtedly worked in a systematic manner and, moreover, maintained that working method for years; but on the other, he undoubtedly was an outstanding landscape reader, who grasped the topographic specifics of the towns and their surroundings. He was aware of the size and importance of the towns he visited and consequently managed to select those topographical objects that had to be inserted in his maps. Since we can hardly assume that he had a thorough knowledge of all the towns he mapped, local contacts (e.g. administrators or officials) must have shown him around and pointed out important and particular landscape aspects.

2. Atlaskaarten van de Vlaamse steden Menen-Halluin en Wervik (Madrid, Biblioteca Nacional de España).

2. Atlasmaps of the Flemish cities Menen-Halluin and Wervik (Madrid, Biblioteca Nacional de España).

Geheim eenmansproject?

Die laatste veronderstelling brengt me bij een terugkerend cliché in de historiografie: Jacob van Deventer had een geheime missie. Hij zou als het ware geruisloos door de Lage Landen zijn gereisd en de kaarten moesten geheim blijven.⁸ Dat is op zich niet ondenkbaar: tijdgenoot Jacques Surhon mocht van opdrachtgever Karel V slechts drie exemplaren van zijn gewestkaart van Henegouwen maken en deze aan niemand laten zien of doorgeven.⁹

De geheimhouding van Jacob van Deventers karteerwerk wordt doorgaans gekoppeld aan het militaire karakter van de stadsplattegronden. Visser en Van den Heuvel typeerden de stadsplattegronden respectievelijk als 'topografische kaarten voor militair gebruik' en 'kleinschalige zestiende-eeuwse militair-strategische kaarten', Donkersloot-de Vrij rangschikte ze bij de 'kaarten van militaire operaties en topografische overzichtskaarten'.¹⁰ Het militaire karakter wordt enerzijds beargumenteerd door de nauwkeurigheid, uniformiteit en soberheid van de plattegronden, anderzijds door de aandacht voor gegevens over de 'uit militaire oogmerken belangrijke objecten in het land', aldus Fockema Andreae en Koeman.¹¹ Ook het feit dat het manuscriptkaarten zijn gebleven, wordt in de literatuur vaak als een argument voor een militair doel gezien: de kaarten waren niet voor publicatie bestemd.¹²

Hoewel deze 'militaire hypothese' door velen als vaststaand feit wordt aangenomen, bestaan er geen rechtstreekse bewijzen voor. Er is misschien wel een *argumentum ex silentio*: er is nog steeds geen enkel rechtstreeks spoor van Jacob van Deventers karteerwerk in en om de steden teruggevonden. Maar evenmin bestaan er aanwijzingen dat de kaarten ooit een militair doel hebben gediend. Het is wel bekend dat Don Juan, sinds 8 april 1576 gouverneur-generaal van de Nederlanden en aldaar opperbevelhebber van het Spaanse leger, de drie atlasdelen in 1577 in bezit kreeg. Mogelijk heeft hij de atlas tijdens of ter voorbereiding van zijn militaire operaties gebruikt. Licht hier de verklaring voor het zoekgeraakte of vernietigde atlasdeel? Dat bevatte immers de stadsplattegronden van Brabant, Namen en Luxemburg, waar toen diverse militaire operaties plaatsvonden. Don Juan bezweek door ziekte op 1 oktober 1578 in Bouge bij Namen. Wat er met de atlas is gebeurd, blijft voer voor speculatie.

Toch zijn er ook tegenargumenten voor de militaire hypothese en zeker voor het geheime karakter van Jacob van Deventers karteerwerk. Surhon heeft zich alvast niet aan de geheimhoudingsclausule gehouden: gravures van zijn gewestkaarten zijn opgenomen in Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum* en werden ook als losse kaarten verkocht.¹³ Wat Jacob van Deventers stadsplattegronden betreft, wijzen de Nederlandstalige plaatsnamen en windrichtingen op de losse kaarten volgens Deys op het feit dat deze kaarten voor de Nederlandstalige markt waren bestemd.¹⁴ Deys meende ook dat Van Deventer in 1572 naar Keulen trok om er zijn plattegronden te gaan aanbieden aan Georg Braun en Frans Hogenberg, die dat jaar het eerste deel van de *Civitates Orbis Terrarum* publiceerden.¹⁵ Diverse kaarthistorici zijn van mening dat een aantal kaarten uit het tweede en derde deel, voor het eerst uitgegeven in respectievelijk 1581 en 1588, effectief op Van Deventers stadsplattegronden teruggaan.¹⁶

Jacob van Deventer werkte in elk geval niet in een vacuüm. Hij had contacten met hoge staatslieden als Viglius en Cornelis de Schepper en met uitgevers als Christoffel Plantijn en Peter Draeckx. Zijn 'levensgezellin' Barbara Smets was actief in de

A secret one-man project?

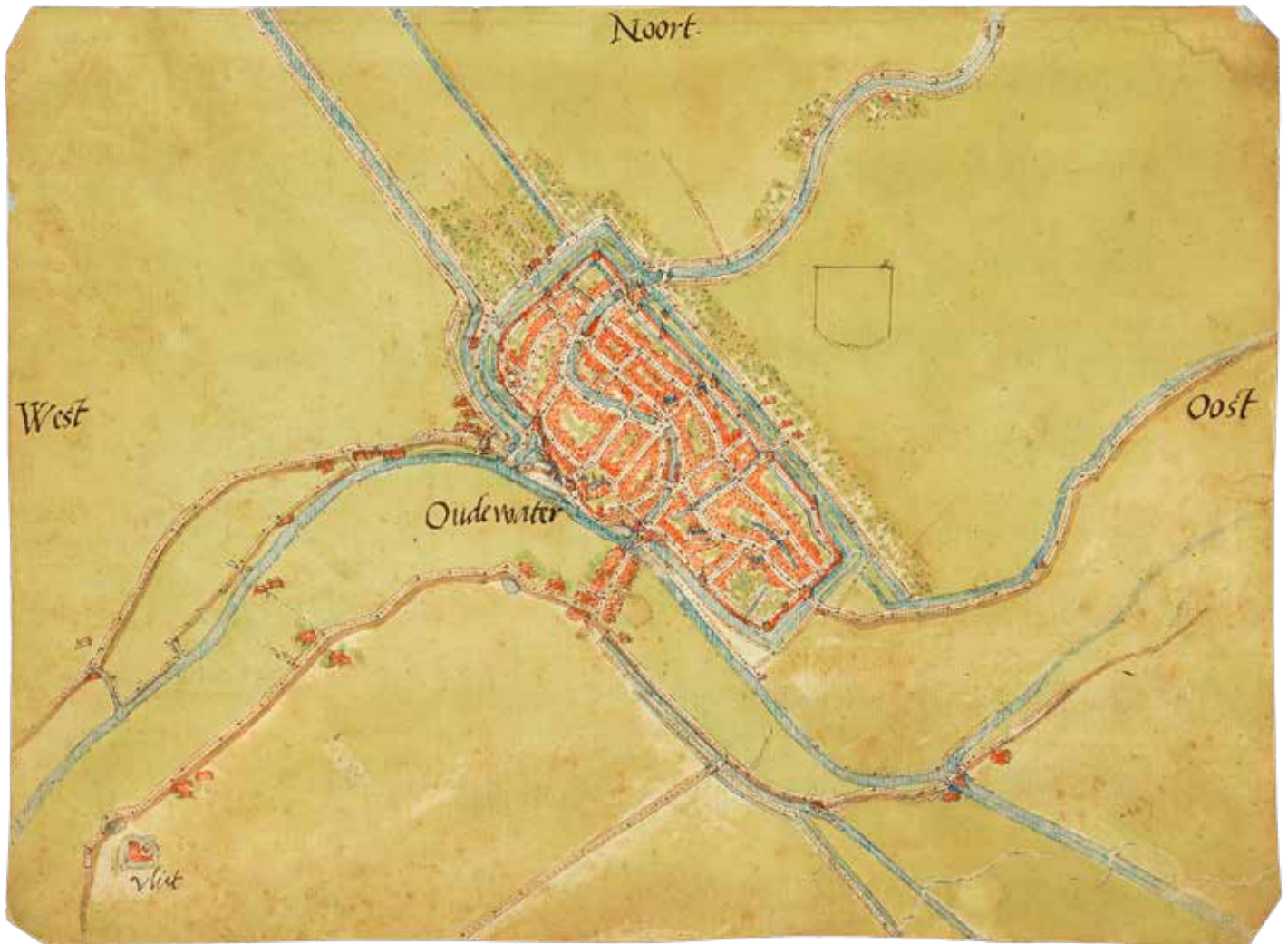
The latter assumption brings me to the recurring cliché in historiography that Jacob van Deventer had a secret mission. He was said to have travelled silently through the Low Countries and that the maps had to remain secret.⁸ This hypothesis in itself is not inconceivable: the contemporary mapmaker Jacques Surhon, for instance, was allowed to make only three copies of his regional map of Hainaut by his patron Charles V and was forbidden to show, or forward, to anyone else.⁹

The secrecy of Jacob van Deventer's mapping work is usually linked to the assumed military character of the towns. Visser and Van den Heuvel characterized the town plans as 'topographic maps for military use' and 'small-scale sixteenth-century military-strategic maps', and Donkersloot-de Vrij ranked them among 'maps of military operations and topographical overview maps'.¹⁰ The military character is substantiated on the one hand by the accuracy, uniformity and austerity of the plans, and on the other by highlighting 'objects important from a military point of view', according to Fockema Andreae and Koeman.¹¹ In addition, the fact that the manuscripts were not printed is also often regarded as an argument for their military purposes: the maps were not intended for publication.¹²

Although this 'military hypothesis' is accepted by many as an established fact, there is no direct evidence for it. Yet, there may be an *argumentum ex silentio*: until now no single direct trace of Jacob van Deventer's mapping activities in and around the mapped towns has been unearthed; nor are there any indications that the plans ever served military purposes. It is however known that Don Juan, governor-general of the Low Countries since 8 April 1576, and commander-in-chief of the Spanish army, acquired the three atlas volumes in 1577. He may have used the atlas during, or in preparation for, his military operations. Did he perhaps lose the missing volume? After all, it contained the town plans of Brabant, Namur and Luxembourg – the very regions where military operations took place at the time. Don Juan succumbed to a disease on October 1, 1578 in Bouge near Namur. What happened to the atlas remains food for speculation.

But there are also counter-arguments to the military hypothesis, and especially regarding the secret nature of Jacob van Deventer's mapping activities. Surhon, for instance, did not comply with the confidentiality clause: engravings of his regional maps were included in Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum* and were sold as loose prints.¹³ As far as Jacob van Deventer's town plans are concerned, Deys assumed that the Dutch-language town names and cardinal directions on the loose maps point to the fact that they were intended for the Dutch-reading market.¹⁴ Deys also assumed that Van Deventer travelled to Cologne in 1572 in order to offer his maps to Georg Braun and Frans Hogenberg, who co-published the first volume of the *Civitates Orbis Terrarum* that same year.¹⁵ Various map historians believe that a number of maps from the second and third volumes of the *Civitates*, first issued in 1581 and 1588 respectively, effectively go back to Van Deventer's town plans.¹⁶

Jacob van Deventer certainly didn't work in a vacuum. He had contacts with prominent councillors such as Viglius, state officials such as Cornelis de Schepper and publishers such as Christoffel Plantijn and Peter Draeckx. His 'life companion' Barbara Smets

3. Losse kaart van de Nederlandse stad Oudewater (Den Haag, Nationaal Archief)

3. Loose-leaf map of the Dutch town Oudewater (Den Haag, Nationaal Archief).

kaartenhandel en kwam geregeld over de vloer bij Hendrik Terbruggen, stiefvader van Frans Hogenberg, om er kaarten te verhandelen.¹⁷ De Italiaans-Antwerpse handelaar en auteur Lodovico Guicciardini roemde hem nog tijdens zijn leven als *Jacob Deventer, groot geographe, soo wel blijkt by veel van zyne wercken*.¹⁸

Ook zijn veldwerk kon moeilijk geruisloos gebeuren. Jacob van Deventer bewandelde systematisch alle straten en pleinen en beklom stadsversterkingen en torengebouwen. Hij heeft op diverse plekken gewerkt, overnacht, gegeten en gedronken. Krachtens een vrijgeleide van Filips II - zie verder - moest hij overal toegang krijgen, maar hij diende zich uiteraard wel aan te melden, bijvoorbeeld bij lokale edellieden, staatsambtenaren of stadsbestuurders. Als dat gepaard ging met een welkomstgeschenk, bijvoorbeeld presentwijn, dan moet dat boekhoudkundige sporen hebben nagelaten. Of kreeg hij reiskosten terugbetaald. De stadsrekening van Tiel uit 1557 vermeldt een uitgave voor een *vremde laentmeter* die naar Den Haag reisde. Volgens Augusteijn gaat het om Jacob van Deventer, want diverse gegevens wijzen uit dat hij de steden van het rivierengebied (waaronder Tiel) in 1557 in kaart heeft gebracht.¹⁹

Ook de stadsplattegronden kunnen een tipje van de sluier oplichten. De kaarten van Leuven en Enghien tonen bijvoorbeeld aan dat Jacob van Deventer toegang heeft gekregen tot de kas-

was active in the map trade and regularly visited Hendrik Terbruggen, stepfather of Frans Hogenberg, to sell maps.¹⁷ The Antwerp-based Italian merchant and author Lodovico Guicciardini still praised Van Deventer during his lifetime as 'a great geographer, as is obvious from many of his worthy works' (*grandissimo geografo, si come appare per molte sue opera degne*).¹⁸

His fieldwork, too, could hardly be done silently either. Jacob van Deventer walked systematically all streets and squares and climbed city fortifications and towers. He worked, spent the night, ate and drank in various places. By virtue of a safe-conduct issued by Philip II - see below - he had to be admitted everywhere, after reporting to local noblemen, state officials, or town administrators. If his admission was accompanied by a welcome gift, such as a present of wine, then it must have left traces in the accounts. He must have been reimbursed for travel expenses as well. The 1557 town accounts of Tiel, for example, include expenses for a foreign surveyor (*vremde laentmeter*) who travelled to The Hague. According to Augusteijn, this stranger must have been Jacob van Deventer, because various dates indicate that he surveyed the towns in the riverine area, including Tiel, in 1557.¹⁹

The town plans give hints as well: Leuven and Enghien exemplify that Jacob van Deventer did manage to get access to the castle domains of the powerful lords of Croÿ. The accurate mapping of

teeldomeinen van de machtige heren van Croÿ. De nauwkeurige kartering van deze domeinen – met onder meer de prikgaatjes en de karakteristieke stippellijnen in de as van de wegen – toont aan dat hij er rondwandelde en metingen verrichtte. Wellicht kon hij ook bij de Spaanse garnizoenen aankloppen. In Cambrai mocht Van Deventer de binnenstad niet in (die is blanco gelaten), maar kreeg hij wel toegang tot de citadel en de stadsversterking, die precies gekarteerd zijn. Op de kaart van Damvillers noteerde Van Deventer de naam Mondragón, de plaatselijke gouverneur bij wie hij zich mogelijk meldde voordat hij aan het werk ging.

Opvallend op de Brusselse plattegrond is de vermelding van het Sint-Cornelisgasthuis, het enige stukje tekst binnen de stad. Dat was nochtans geen belangrijke instelling, zeker niet vergeleken met bijvoorbeeld het Koudenbergpaleis, de belangrijkste residentie van de Spaanse koning en landvoogden. Had Van Deventer misschien een 'persoonlijke band' met het Sint-Cornelisgasthuis? Verbleef hij er toen hij Brussel en omgeving karteerde of in de stad was voor overleg met de koning of diens raadsheren en ambtenaren?²⁰ Om diezelfde reden heeft Van Deventer misschien de herberg op de kaart van Bergen op Zoom en de landhuizen van Karel V en Filips II op de stadsplattegronden van Arnhem en Straelen benoemd.

Koninklijke opdracht?

De tweede kwestie is de vraag wie het initiatief nam tot de kartering van de steden van de Nederlanden. De gangbare opvatting is dat de Spaanse koning Filips II de opdracht gaf om de stadsplattegronden te maken. Een schriftelijke verordening of mandement met een officiële opdracht is echter niet bewaard gebleven.²¹ Is de opdracht mondeling gegeven of heeft ze nooit bestaan? Sommige (kaart)historici duiden overigens niet alleen Filips II, maar ook diens vader Karel V als opdrachtgever aan.²² Karel zou als eerste (mondeling?) aan Jacob van Deventer hebben gevraagd om de steden van de Lage Landen te karteren, een opdracht die vervolgens door zijn zoon Filips werd overgenomen.

Filips II vaardigde in 1559 twee officiële documenten uit waaruit ontegensprekelijk blijkt dat de stedenatlas voor hem bestemd was. Op 29 mei 1559 regelde hij een buitengewone vergoeding voor Jacob van Deventer.²³ Krachtens dit document – in de literatuur vaak 'het bevelschrift' genoemd – beval Filips dat Van Deventer naast zijn jaarlijks 'gewoon loon', dat sinds 1 april 1558 moest worden uitbetaald, ook nog een reiskostenvergoeding zou ontvangen. Op 6 juni 1559, bezorgde Filips de kartograaf tevens

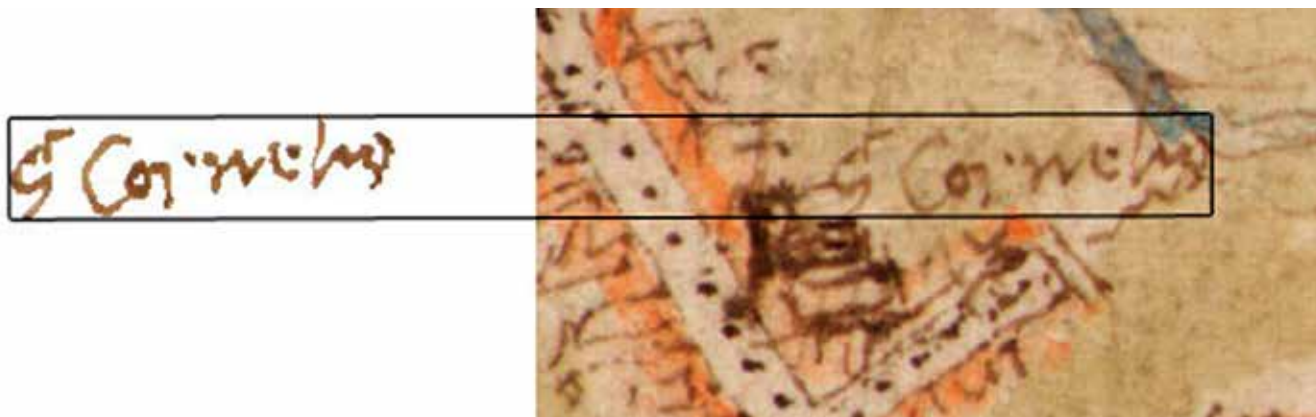
these domains – including the pin holes and the characteristic dotted lines in the axis of the roads – shows that he must have perambulated the grounds and taken measurements there. Elsewhere he could have asked the local Spanish garrison for support. Van Deventer was not allowed to enter Cambrai's centre (it remained blank on the plan), but did get access to its citadel and its fortifications, which are precisely mapped out. On the Damvillers plan Van Deventer noted the name of Mondragón, the local governor, to whom he may have reported before he started his measurements.

A striking particularity of Brussels is the mention of Saint Cornelis' hospital, the only piece of text within the city. This guest house for travellers and pilgrims was not an important institution compared to, for example, the Koudenberg palace, the most important residence of the Spanish king and governors (not mentioned on the plan). Did Van Deventer perhaps have a 'personal bond' with the hospital? Did he stay there when he plotted Brussels and its surroundings or when was in town for deliberations with the king or his councillors and officials?²⁰ For the same reason, Van Deventer may have named the inn on the Bergen op Zoom plan and the mansions of Charles V and Philip II on those of Arnhem and Straelen.

A royal assignment?

A second question relates to who took the initiative to map the towns of the Low Countries. It is commonly assumed that the Spanish king Philip II ordered their production. However, a written commission or provision with an official assignment has not been preserved.²¹ Was the assignment given orally or did it never exist? Some (map) historians, by the way, do not only nominate Philip II, but also his father, Charles V, as principal.²² Charles would have been the first to have asked (orally?) Jacob van Deventer to map the Low Countries towns – an assignment that was subsequently repeated by his son Philip.

In 1559 Philip II issued two official documents which undeniably prove that the town atlas was intended for him. On May 29 he arranged an extraordinary allowance for Jacob van Deventer.²³ Under this document – often referred to as 'the warrant' – Philip ordered Van Deventer to be paid a travel allowance in addition to his annual normal wage, which had to be paid in April 1, 1558. On June 6, 1559 Philip also provided the cartographer with a Dutch- and French-language safe-conduct pass,

4. Vermelding St. Cornelius op de losse stadsplattegrond van Brussel (Brussel, KBR – bewerking Bram Vannieuwenhuijze).

4. Mention of St. Cornelius on the loose-leaf city map of Brussels (Brussel, KBR – editing by Bram Vannieuwenhuijze).

5. Portret van de Spaanse veldheer Christóbal de Mondragón door Reinier Vinkeles, naar een tekening van Jacobus Buys, eind achttiende eeuw (Amsterdam, Rijksmuseum).

5. Portrait of the Spanish general Christóbal de Mondragón by Reinier Vinkeles, after a drawing by Jacobus Buys, end eighteenth century (Amsterdam, Rijksmuseum).

een Nederlands- en Franstalige vrijgeleide, die hem vrije toegang moest verschaffen tot alle noodzakelijke plekken om zijn karterwerk te kunnen uitvoeren.²⁴ Beide vrijgeleides werden later meermaals hernieuwd. Zowel in het bevelschrift als de vrijgeleide staat dat Van Deventer werd gevraagd om alle steden van de Spaanse Nederlanden te bezoeken, te meten en te tekenen, alsook de rivieren en omliggende dorpen, de grensovergangen en de 'engtes van de grenzen'. Dat alles moest worden samengebracht in één boek, dat een 'portret' van elk gewest en vervolgens van elke stad afzonderlijk zou bevatten. Hoewel het uiteindelijk drie boekbanden zijn geworden, bewijzen de beide documenten dat de stedenatlas bestemd was voor Filips II.

which should allow him free access to all the places necessary to perform his duties and which was renewed several times.²⁴ Both the warrant and the pass state that Van Deventer was asked to 'visit, measure and draw all the towns of the Spanish Low Countries, as well as the rivers and surrounding villages, the border crossings and the widths of the borders'. All of this had to be assembled in a single book, which would contain a 'portrait' of each region and then of each town separately. Although it eventually became a three-volume book, both documents prove that the town atlas was intended for Philip II.

Aanvullende gegevens over Jacob van Deventers opdracht zijn te vinden in de correspondentie tussen Viglius en Joachim Hopper, Filips II's raadgever in Madrid aangaande de Nederlandse aangelegenheden. In 1570 spoorde Viglius de kartograaf aan om met de atlas over de brug te komen, zodat hij deze aan de Spaanse koning kon bezorgen.²⁵ In juli 1575 - kort na Van Deventers overlijden in Keulen - getuigde een zekere Katerijne Cuijpers dat hij haar had verteld te zullen trouwen met Barbara Smets nadat "mijn reizen voldaan zijn die ic Sijnder Magesteijt beloofd ende aengegaen hebbe." Zijn tochten door de Lage Landen gebeurden dus voor de Spaanse koning. En in de *Civitates Orbis Terrarum* noemde Georg Braun Van Deventer een van de "fürnembsten Weltbeschreibern Königs Philippi".²⁶ Kortom, Van Deventers tijdgenoten wisten dat hij voor Filips II werkte.

Additional information about Jacob van Deventer's assignment for the atlas can be found in the correspondence between Viglius and Joachim Hopper, Philip II's adviser on Dutch affairs in Madrid. In 1570, Viglius urged the cartographer to finalize the atlas so that he could deliver it to the Spanish king.²⁵ In July 1575, shortly after the mapmaker's death in Cologne, a certain Katerijne Cuijpers testified that Van Deventer had told her that he would marry Barbara Smets 'after having completed the journeys he promised and committed himself to his Majesty'. And, in the *Civitates Orbis Terrarum*, Georg Braun praised Van Deventer as one of 'the foremost geographers of King Philip' (*fürnembsten Weltbeschreibern Königs Philippi*).²⁶ In short, Van Deventer's contemporaries knew that he worked for Philip II.

Viglius schreef Hopper in 1570 ook dat Van Deventer reeds twaalf jaar aan de slag was.²⁷ Het is samen met het bevelschrift een argument om de uitvaardiging van de opdracht in 1558 te dateren en dus aan Filips II toe te schrijven. Het grote probleem is evenwel dat een aantal stadsplattegronden vóór dat jaartal is gemaakt.²⁸ Het staat vast dat Van Deventer halverwege de jaren 1540 is gestart met het karteren van steden. In die tijd werkte hij tevens nog aan zijn laatste gewestelijke kaart, die van het graafschap Zeeland. Omstreeks 1543-1545 karteerde hij een aantal Brabantse en Hollandse steden als Dordrecht, Bergen op Zoom en Den Bosch. Omstreeks 1550 was hij aan de slag in Zeeland, de daaropvolgende jaren in Henegouwen en vervolgens in steden als Den Haag, Rotterdam en het haast verzwolgen Reimerswaal. Vooraleer hij van Filips het bevelschrift en de vrijgeleide verkreeg, karteerde hij ook nog steden als Nijmegen, Culemborg en Buren.²⁹

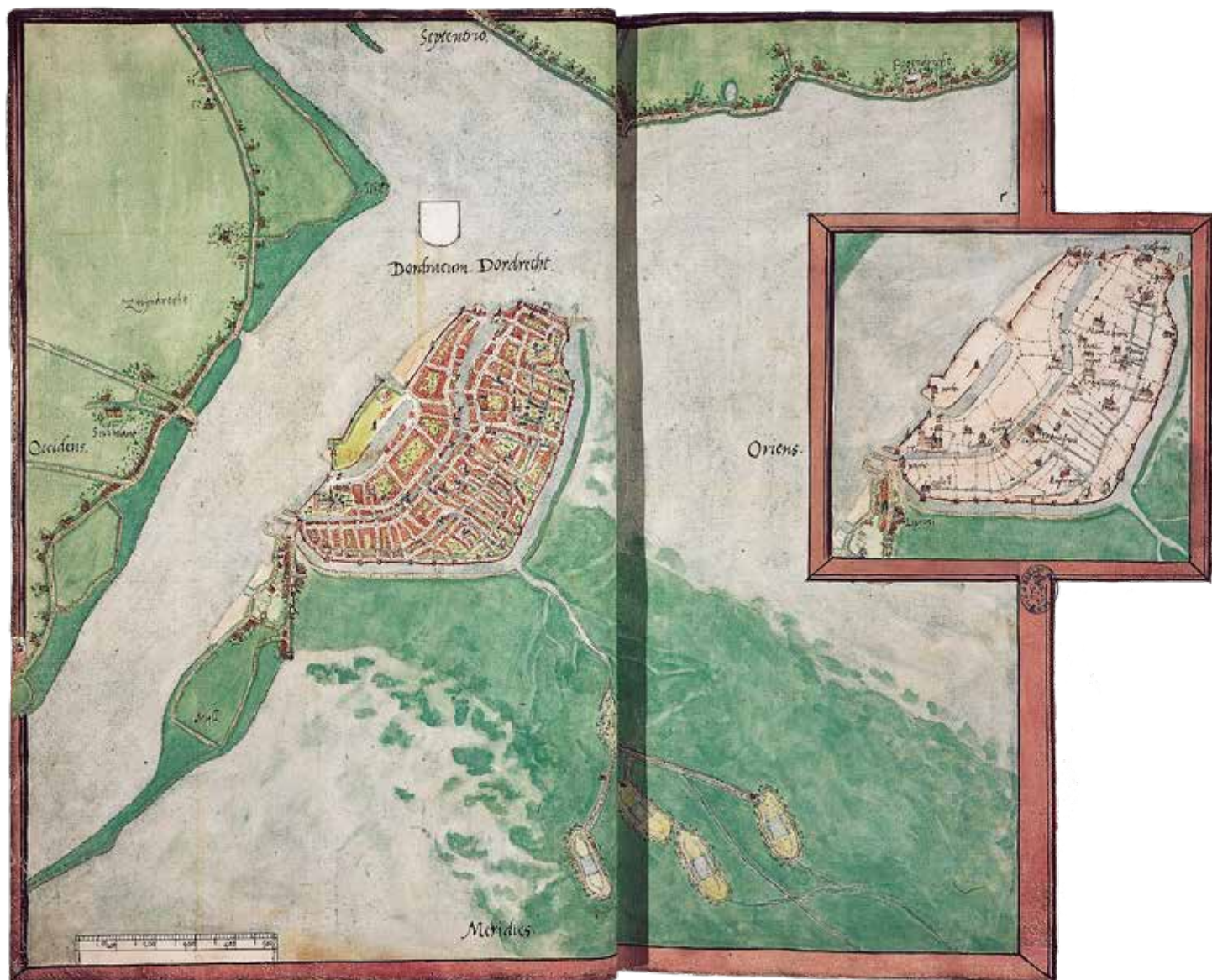
Viglius also wrote to Hopper in 1570 that Van Deventer had been working for twelve years.²⁷ Together with the warrant it is an argument to date the assignment in 1558 and thus attribute it to Philip II. The major problem, however, is that a number of town plans were drawn before that year.²⁸ It is certain that Van Deventer started to map towns in the mid-1540s. At that time he was still working on his last regional map - the county of Zeeland. Around 1543-1545 he mapped out a number of towns in Brabant and Holland, such as Dordrecht, Bergen op Zoom and Den Bosch. Around 1550 he was active in Zeeland, the following years in Hainaut and subsequently in towns such as The Hague, Rotterdam and the almost submerged Reimerswaal. Before he obtained the warrant and the safe-conduct pass from Philip, he had also surveyed towns such as Nijmegen, Culemborg and Buren.²⁹

Die stadsplattegronden uit de jaren 1540 en vroege jaren 1550 zien er niet anders uit dan Van Deventers latere kaarten. Dat betekent dat hij van meet af aan systematisch te werk ging en dat het project om alle steden te karteren wellicht toen al bestond. Volgens Lemoine-Isabeau maakte Van Deventer sinds 1543 op bestelling kaarten van individuele steden, maar kwam er pas in 1559 een integraal stadskartografisch project tot stand.³⁰ Ruelens opperde meer dan een eeuw terug dat de losse kaarten misschien de aanleiding tot de opdracht vanwege Filips II vormden.³¹ Mijn hypothese is dat Van Deventer halverwege de jaren 1540 heeft gemerkt dat topografische stadskartografie hem bijzonder interesseerde en dat hij hierin uitermate beslagen was. Rond die tijd is hij mogelijk op eigen initiatief gestart met het megalomaan project om alle steden van de Lage Landen systematisch te karteren.

Maar zo'n onderneming kostte natuurlijk veel tijd en geld. Van Deventer ging dus in tweede instantie op zoek naar een mecenas die het project zou steunen, zoals vele kunstenaars toen deden. In die zin kunnen we zijn losse kaarten misschien als zijn persoonlijke exemplaren zien, waarmee hij potentiële geldschieters kon overtuigen. De losse stadsplattegronden waren dan niet zozeer 'clandestiene kopieën' bestemd voor de handel, zoals Henk Deys

Those town plans from the 1540s and early 1550s look no different from Van Deventer's later works. This means that, from the outset, he seems to have worked systematically and that the project to map all towns already existed. According to Lemoine-Isabeau, Van Deventer had been making plans of individual towns to order since 1543, but it was not until 1559 that an integral urban cartographic project came into being.³⁰ More than a century ago Ruelens suggested instead that the loose-leaf plans were perhaps the reason for the commission from Philip II.³¹ My hypothesis is that Van Deventer then realized that he was more interested in topographical mapping and that he was extremely skilled in it. Around that time he may have started, on his own initiative, the project to systematically map all towns in the Low Countries.

Yet such a megalomaniac endeavour implied a lot of time and expenditure. In consequence, Van Deventer tried to find a patron who wanted to support the project, just like many artists of the time did. In that sense, we might consider his collection of loose-leaf plans as his personal portfolio, with which he could convince potential patrons. The plans, therefore, were thus not so much 'clandestine copies' intended for selling, as Deys sug-

6. Atlaskaart van de Hollandse stad Dordrecht, een van Jacob van Deventers vroegste stadsplattegronden (Madrid, Biblioteca Nacional de España).

6. Atlas map of the Dutch town Dordrecht, one of Jacob van Deventer's earliest city maps (Madrid, Biblioteca Nacional de España).

veronderstelde,³² maar vormden eerder een soort portfolio, een staalkaart van zijn werk om mecenasen te overtuigen. Eind jaren 1550 vond Van Deventer die mecenas uiteindelijk in Filips II, de verbeterde koning-administrator en *controlefreak*, die dag in dag uit vanachter zijn schrijftafel het bestuur van zijn wereldrijk regelde.³³

Besluit

Over de opdracht, het geheime karakter en over de relatie tussen losse plattegronden en ataskaarten van Jacob van Deventers stadskartografisch oeuvre doen diverse clichés en hypothesen de ronde. Vaak wordt gezegd dat hij in opdracht van de Spaanse koning Filips II werkte, dat zijn kaarten geheim moesten blijven omwille van hun militaire karakter en dat de losse kaarten voorbereidend werk voor de atlas vormden. Toch kan men de ontstaanscontext van Van Deventers werk ook anders interpreteren. In deze korte bijdrage verdedigde ik de hypothese dat Jacob van Deventer niet in het geheim werkte, maar uitgebreide contacten moet hebben gehad om zijn stadskartografisch project uit te voeren. Hij werd in de steden ontvangen en rondgeleid; hij verbleef, at en dronk er. De concrete sporen van dat terreinwerk moeten weliswaar nog worden gevonden in de grote hooiberg aan archiefmateriaal dat voor die tijd bewaard is.

Problematisch is natuurlijk dat Van Deventer zijn plattegronden niet dateerde en we dus weinig kapstokken hebben om die sporen van zijn veldwerk of van zijn *whereabouts* terug te vinden. Desalniettemin is bekend dat hij ruim vóór 1558-1559 is gestart met zijn systematische en megalomane onderneming. Het is plausibel dat hij – net als vele kunstenaars en creatievelingen uit zijn tijd – eerst zelf aan de slag ging en dan op basis van een soort portfolio – zijn losse kaarten – een mecenas trachtte te overtuigen om zijn onderneming te sponsoren. Die mecenas vond hij uiteindelijk in de Spaanse koning Filips II. Van Deventers stedenatlas was voor Filips bestemd, maar de vraag blijft open of die hem ooit onder ogen kreeg.

Literatuur/Literature

- Augustejijn, J. 1999. Jacob van Deventer in het Gelderse rivierengebied. In: *Caert-Thresoor* 18 nr. 3, pp. 70-71.
- Deys, H.P. 1989. De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. Resultaten van recent onderzoek te Madrid. In: *Caert-Thresoor* 8 nr. 4, pp. 81-95.
- Donkersloot-de Vrij, M. 1995. *Topografische kaarten van Nederland uit de 16de tot en met de 19de eeuw. Een typologische toelichting ten behoeve van het gebruik van oude kaarten bij landschapsonderzoek*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Dupont, C. 2017. *Cartographie et pouvoir au XVIe siècle, l'atlas de Jacques de Deventer*. Leuven: KU Leuven (onuitgegeven proefschrift).
- Fockema Andreae, S.J., & C. Koeman. 1975. *Kaarten en kaarttekenaars*. Bussum: Fibula-Van Dishoeck.
- Guicciardini, L. 1612. *Beschryvinghe van alle de Neder-landen, anderssins gheenoemt Neder-Duytslandt*. Amsterdam: Willem Jansz.
- Heuvel, Ch. van den. 1991. *'Papiere Bolwercken'. De introductie van de Italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Hoff, B. van 't. 1941-1942. Bijdrage tot de dateering van de oudere Nederlandsche stadsplattegronden. In: *Nederlandsch Archievenblad* 49, pp. 29-68.
- Hoff, B. van 't. 1953. *Jacob van Deventer, keizerlijk-koninklijk geograaf*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Koeman, C. 1994. *Gewestkaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer, 1536-1545. Met een picturale weergave van alle kerken en kloosters*. Alphen aan den Rijn: 1994.
- Lemoine-Isabeau, C. 1985. *Belgische cartografie in Spaanse verzamelingen van de 16de tot de 18de eeuw*. Brussel: Europalia 85 España - Gemeentekrediet.
- Meurer, P.H. 1988. *Atlantes Colonienses. Die Kölner Schule Der Atlaskartographie 1570-1610*. Bad Neustadt a.d. Saale: Verlag Dietrich Pfaehler. (Fundamenta Cartographica Historica; vol. I).
- Parker, G. 2015. *Filips II. Onmachtig koning*. Amsterdam: Historisch Nieuwsblad.
- Rocart, E. 1929. Un cartographe du XVIe siècle, Jacques de Surhon. In: *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 8, pp. 513-522.
- Ruelens, Ch. 1867. Plans topographiques des villes des Pays-Bas au XVIe siècle. In: *Le Bibliophile belge* 2, pp. 280-290.
- Ruelens, Ch. 1887. Jacques de Deventer. In: Ruelens, Ch. (red.), *Atlas des Villes de la Belgique au XVIe siècle. Cent plans du géographe Jacques de Deventer exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II reproduits en fac-similé chromographique*. Brussel: Institut National de Géographie - Soc. An. M. Weissenbruch - Librairie Falk Fils, afl. 7.
- Rutte, R. & B. Vannieuwenhuyze. 2018. *Stedenatlas Jacob van Deventer. 226 Stadsplattegronden uit 1545-1575 - Schakels tussen heden en verleden*. Bussum [etc.]: Uitgeverij Thoth - Uitgeverij Lannoo.
- Smet, A. De. 1971. *De Hollandse kartografie*. Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I.
- Smet, A. De. 1985. De plaats van Jacob van Deventer in de cartografie van de 16de eeuw. In: Nave, F. de (red.), *Liber Amicorum Leon Voet. De Gulden Passer* 61-63 (1985), pp. 461-482.

gested.³² In the late 1550s, he finally found that patron in the Spanish king Philip II, the grim king-administrator and control freak, who arranged the administration of his empire day after day from behind his desk.³³

Conclusion

Various clichés and hypotheses are circulating about the assignment, the secret character and the relationship between individual town plans and atlas maps of Jacob van Deventer's town plan project. It has often been stated that he was commissioned by the Spanish King Philip II at the end of the 1550s, that his maps had to remain secret because of their military character and that the loose-leaf maps were preparatory work for the atlas. Yet one can also interpret the genesis of Van Deventer's work differently. In this short contribution I suggest that he did not work in secret, but must have had an extensive network of contacts which allowed him to carry out his project. He was received in the towns and shown around; he stayed, ate, and drank there. Tangible traces of that field work must still be found in the large haystack of contemporary archive material that has survived.

It is of course problematic that Van Deventer did not date his plans and therefore we have few footprints for tracing his fieldwork or whereabouts. Nevertheless, it is known that he started his systematic and megalomaniac endeavour halfway through the 1540s: thus well before 1558-1559. It is plausible that he – like many creative artists of his time – first set to work on his own and then, on the basis of a kind of loose-leaf map portfolio, tried to convince a patron to sponsor his project. He finally found that patron in the Spanish king Philip II and there is no doubt that Van Deventer's town atlas was intended for him. The question however remains as to whether he ever saw it.

- Smet, A. De. 1988. de Deventer. In: *Nouvelle Biographie Nationale*. Brussel: Académie Royale des sciences, des lettres et de beaux-arts de Belgique, pp. 30-39.
- De stadsplattegronden van Jacob van Deventer*. 1992-2001. Landsmeer [etc.]: Robas - Canaletto - Stichting tot Bevordering van de Uitgave van de Plattegronden van Jacob van Deventer (9 mappen).
- Vannieuwenhuyze, B. 2011. Le cartographe Jacques de Deventer à Bruxelles. In: Dierkens, A., Ch. Loir, D. Morsa & G. Vanthemsche (red.), *Villes et villages. Organisation et représentation de l'espace. Mélanges offerts à Jean-Marie Duvosquel à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire*. Brussel: Le Livre Timperman, pp. 873-887.
- Visser, J.C. 1984. De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. In: *Stad in kaart. Voordrachten gehouden op het congres 'De historische stadsplattegrond - spiegel van wens en werkelijkheid' Groningen 18-19 november 1983*. Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Canaletto, pp. 29-38.
- Visser, J.C. 1992-2001. Inleiding. In: *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer*. Landsmeer [etc.]: Robas - Canaletto - Stichting tot Bevordering van de Uitgave van de Plattegronden van Jacob van Deventer, s.p.

Noten

- 1 De geciteerde woorden zijn ontleend aan Van 't Hoff, 1953, p. 14.
- 2 Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018.
- 3 Van 't Hoff, 1953.
- 4 Respectievelijk Koeman, 1994 en *Stadsplattegronden*, 1992-2001.
- 5 Dupont, 2017.
- 6 Voor een overzicht van de bewaarde stadsplattegronden, zie Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018, p. 54.
- 7 Voor uitgaven van deze documenten, zie Van 't Hoff, 1953, pp. 42, 43, 46-47 en 49.
- 8 Zie onder meer Visser, 1984, p. 30; De Smet, 1985, p. 461; Visser, 1992-2001, s.p.
- 9 Rocart, 1929, p. 515.
- 10 Respectievelijk Visser, 1984, p. 30; Van den Heuvel, 1991, p. 91; Donkersloot-de Vrij, 1995, p. 15.
- 11 Fockema Andreae & Koeman, 1975, p. 35.
- 12 Zie onder meer Van 't Hoff, 1941-1942, p. 31 en De Smet, 1971, p. 9.
- 13 Rocart, 1929, pp. 519-522.
- 14 Deys, 1989, p. 87. In de atlas werden ze in het Latijn genoteerd.
- 15 Deys, 1989, p. 87.
- 16 Zie onder meer Ruelens, 1887, p. 4; Van 't Hoff, 1941-1942, pp. 39 & 51-56; Meurer, 1988, p. 34; Visser, 1992-2001, s.p.
- 17 Van 't Hoff, 1953, pp. 60-62.
- 18 Guicciardini, 1612, p. 154 – de eerste Italiaanse uitgave met het citaat dateert uit 1567.
- 19 Augusteijn, 1999, 22.
- 20 Vannieuwenhuyze, 2011, pp. 885-886.
- 21 Van 't Hoff, 1953, p. 17.
- 22 Zie onder meer Van 't Hoff, 1953, p. 1 en Donkersloot-de Vrij, 1995, p. 10.
- 23 Van 't Hoff, 1953, pp. 35-36.
- 24 Van 't Hoff, 1953, p. 36.
- 25 Van 't Hoff, 1953, p. 38.
- 26 Van 't Hoff, 1953, p. 50.
- 27 Van 't Hoff, 1953, p. 38.
- 28 Tevens vastgesteld in De Smet, 1988, p. 31; Van den Heuvel, 1991, p. 68 en Visser, 1992-2001, s.p.
- 29 Voor een overzicht van de bekende dateringen, zie Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018, p. 40.
- 30 Lemoine-Isabeau, 1985, p. 28.
- 31 Ruelens, 1867, pp. 288 en 289.
- 32 Deys, 1989, pp. 87-88.
- 33 De typering is gebaseerd op Parker, 2015, pp. 103-129.

Notes

- 1 Van 't Hoff, 1953, p. 14.
- 2 Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018.
- 3 Van 't Hoff, 1953.
- 4 Koeman, 1994 and *Stadsplattegronden*, 1992-2001, respectively.
- 5 Dupont, 2017.
- 6 For an overview of the preserved town plans, see Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018, p. 54.
- 7 For the publication of these documents, see Van 't Hoff, 1953, pp. 42, 43, 46-47 and 49.
- 8 See, among others, Visser, 1984, p. 30; De Smet, 1985, p. 461; Visser, 1992-2001.
- 9 Rocart, 1929, p. 515.
- 10 Visser, 1984, p. 30; Van den Heuvel, 1991, p. 91; Donkersloot-de Vrij, 1995, p. 15.
- 11 Fockema Andreae & Koeman, 1975, p. 35.
- 12 See, among others, Van't Hoff, 1941-1942, p. 31; De Smet, 1971, p. 9.
- 13 Rocart, 1929, pp. 519-522.
- 14 Deys, 1989, p. 87. In the atlas they were noted in Latin.
- 15 Deys, 1989, p. 87.
- 16 See, among others, Ruelens, 1887, p. 4; Van 't Hoff, 1941-1942, pp. 39 & 51-56; Meurer, 1988, p. 34; Visser, 1992-2001.
- 17 Van 't Hoff, 1953, pp. 60-62.
- 18 Guicciardini, 1612, p. 154 – the first Italian edition with this quotation dates from 1567..
- 19 Augusteijn, 1999, 22.
- 20 Vannieuwenhuyze, 2011, pp. 885-886.
- 21 Van 't Hoff, 1953, p. 17.
- 22 See, among others, Van't Hoff, 1953, p. 1 and Donkersloot-de Vrij, 1995, p. 10.
- 23 Van 't Hoff, 1953, pp. 35-36.
- 24 Van 't Hoff, 1953, p. 36.
- 25 Van 't Hoff, 1953, p. 38.
- 26 Van 't Hoff, 1953, p. 50.
- 27 Van 't Hoff, 1953, p. 38.
- 28 Also established in De Smet, 1988, p. 31; Van den Heuvel, 1991, p. 68; Visser, 1992-2001.
- 29 For an overview, see Rutte & Vannieuwenhuyze, 2018, p. 40.
- 30 Lemoine-Isabeau, 1985, p. 28.
- 31 Ruelens, 1867, pp. 288 and 289.
- 32 Deys, 1989, pp. 87-88.
- 33 The characterization is based on Parker, 2015, pp. 103-129.